

**ВОЈНО-
ИСТОРИЈСКИ
ГЛАСНИК**

MILITARY HISTORICAL REVIEW
REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE
REVUE HISTORIQUE MILITAIRE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

ИЗДАВАЧ: ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА – ОДЕЉЕЊЕ ЗА ВОЈНУ ИСТОРИЈУ МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

РЕДАКЦИЈСКИ ОДБОР: др Јованка Шарановић, директор ИСИ, председник; др Димитар Тасић, научни сарадник ИСИ, уредник; др Милан Терзић, виши научни сарадник ИСИ; др Винфрид Хајнеман, пуковник, Управа за војноисторијска истраживања ОС СР Немачке; др Шаул Шај, директор Института за војноисторијска истраживања ОС Израела; проф. др Милан Ристовић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; проф. др Љубодраг Димић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; др Миле Бјелајац, научни саветник Института за новију историју Србије; др Драган Богетић, научни саветник Института за савремену историју; доц др Александар Животић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; др Милић Милићевић, научни сарадник Историјског института; мајор др Миљан Милкић, научни сарадник ИСИ; мајор мр Далибор Денда, истраживач – сарадник ИСИ.

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК: др ДМИТАР ТАСИЋ

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ: мајор др МИЉАН МИЛКИЋ

Часопис излази два пута годишње. Година издања LXIV. Рукописи се шаљу на адресу: Институт за стратегијска истраживања – Одељење за војну историју, Незнаног јунака бр. 38 Београд. Е-mail адреса: vig@mod.gov.rs. Telefони редакције 20-63-567 и 20-63-476; војни тел. 29-567 и 29-476. Рукописи се не враћају. Годишња претплата 1000 динара. Цена броја 600 динара.

Задња страна корица:
Споменик церским јунацима, Текериш

**ВОЈНО-
ИСТОРИЈСКИ
ГЛАСНИК**

MILITARY HISTORICAL REVIEW
REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE
REVUE HISTORIQUE MILITAIRE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

PUBLISHER: STRATEGIC RESEARCH INSTITUTE – DEPARTMENT FOR MILITARY HISTORY
MINISTRY OF DEFENCE OF REPUBLIC OF SERBIA

EDITORIAL BOARD: Dr. Jovanka Šaranović, Director, SRI, President; Dr. DMITAR TASIĆ, Research Associate, SRI, Editor-in-Chief; Dr. Milan Terzić, Senior Research Associate, SRI; Dr. Winfried Heinneman, Colonel, Center for social sciences of German Armed Forces; Dr. Shaul Shay, Director of the Institute for military history research of Israeli Armed Forces; Prof. Milan Ristović, Faculty of Philosophy Belgrade, History Department; Prof. Ljubodrag Dimić, Faculty of Philosophy Belgrade, History Department; Dr. Mile Bjelajac, Principal Research Fellow, Institute for Recent History of Serbia; Dr. Dragan Bogetić, Principal Research Fellow, Institute for Contemporary History; Assistant Professor Aleksandar Životić, Faculty of Philosophy Belgrade, History Department; Dr. Milić Milićević, Research Associate, Institute of History; Major Dr. Miljan Milkić, Research Associate, SRI; Major Mag. Dalibor Denda, Research Trainee, SRI.

EDITOR-IN-CHIEF: Dr. DMITAR TASIĆ

EDITORIAL SECRETARY: Major Dr. MILJAN MILKIĆ

Journal is published in two volumes per year. Year LXIV. Contributions should be send to: Strategic Research Institute – Department for Military History, Neznamog junaka br. 38 Beograd. E-mail: vig@mod.gov.rs. Telephones 20-63-567 i 20-63-476; army tel. 29-567 i 29-476. Manuscripts will not be returned. Annual subscription fee 1000 RSD. Price per volume 600 RSD.

Rear cover:
Battle of Cer Memorial, Tekeriš

САДРЖАЈ

ВИГ БР. 1/2014

ЧАНЦИ И РАСПРАВЕ

Др <i>Александар Узелац</i> , Српске војске у ратовима у Европи и Малој Азији (XII–XIV век)	9
Др <i>Милош Ивановић</i> , Развитак војне службе као основ формирања властеоског слоја у српској средњовековној држави	30
Др <i>Гордана Благојевић</i> , Грчка историографија и приватни архиви о животу православног паше Ђорђа Беровића, кнеза Самоса и последњег османлијског гувернера Крита	49
Мр <i>Урош Татић</i> , Иполит Монден у Србији. Други боравак (1861–1865)	59
Потпуковник др <i>Слободан Ђукић</i> , Школовање српских официра у Аустро-Угарској и Немачкој у XIX и првој деценији XX века	85

ПРИЛОЗИ И ИСТРАЖИВАЊА

Др <i>Марија Коцић</i> , др <i>Александар Растовић</i> , Карло XII и Порта: преговори око повратка у Шведску у светлу енглеских извора ...	105
Мајор др <i>Торстен Лох</i> , Немачка, европске велике силе и балканска конференција 1878. године	123
Др <i>Ненад Ж. Петровић</i> , Убиство браће Новаковић 1907. године, судска истрага и скупштинска дебата поводом овог случаја (утицај војске на политику)	137
Др сц. <i>Страцимир Гошовић</i> , <i>Фрањо Зељак</i> , Ронилачка служба југословенске Краљевске морнарице	158
Др <i>Иван М. Беџић</i> , Скупштинске расправе о војним буџетима Краљевине СХС	182
<i>Срђан Мићић</i> , Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и планирање државног удара у Бугарској, 1923–1925. године	203
Др <i>Дмитар Тасић</i> , Организација граничне службе у југословенским оружаним снагама од краја Другог светског рата до резолуције Информбироа 1948. године	233

ДОКУМЕНТА

- Јово Миладиновић*, Један османлијски извор о војсци Краљевине Србије из 1915. године 253
- Др Слободан Селинић*, Документ о реакцијама у ЈНА на посету Јосипа Броза Косову и Метохији од 25. до 28. марта 1967. године 274

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

- Видоје Голубовић, Предраг Павловић, Новица Пешић:
Добровољка Милунка Савић, српска хероина, Удружење ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца, Београд, 2013, 212 стр. (Никола Тошић Малешевић) 289
- Макс Хејстингс: *Пакао: свет у рату 1939 – 1945*, вол. I – II, Лагуна, Београд, 2013. (*Стефан Радојковић*) 292

ИНФОРМАЦИЈЕ

- Међународна Конференција „Словачки национални устанак – Словачка и Европа у 1944. години“, Банска Бистрица, Република Словачка, 22–25. април 2014. године (*др Димитар Тасић*)..... 299
- Међународна научна конференција „Српско-италијански односи: историја и савремено доба“, Београд, 28. мај 2014. године (*мајор др Миљан Милкић*) 301
- XIV годишња конвенција Евроатлантске радне групе за студије конфликта (CSWG) “Doctrinal Change: Using the Past to fight the Present”, Братислава (Словачка) 7–11. април 2014. (*мајор мр Далибор Денда*) 303

УДК 94:316.343(497.11)"04/14" ;
316.343-058.12(497.11)"04/14"

Др Милош Ивановић, истраживач-сарадник
Филозофски факултет, БЕОГРАД
E-mail: misaveritatem@gmail.com

РАЗВИТАК ВОЈНЕ СЛУЖБЕ КАО ОСНОВ ФОРМИРАЊА ВЛАСТЕОСКОГ СЛОЈА У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ДРЖАВИ*

АПСТРАКТ: Намера овог рада је да укаже на повезаност развитка војне службе са формирањем властеоског слоја у српској средњовековној држави. За период до краја XII века морали смо се ослонити на византијске изворе, који о нашој теми не пружају обиље података. Неопходно је било сагледати како се тај процес одвијао у Западној Европи и сходно томе опрезно повући одређене паралеле. Посебна пажња је посвећена и законским одредбама, које прецизирају положај властеле у српској држави.

Кључне речи: Србија, властела, војник, служба, коњ, оружје, хијерархија.

Малобројни су извори који нам непосредно сведоче какве су представе средњовековни људи имали о структури друштва у коме живе. Из тог разлога значајно што у једном старом српском рукопису налазимо питање: „*На којим људима свет почива?*“, за којим следи одговор: „*На попу, ратару и војнику. Поп моли Бога за цео свет, а*

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије: *Српско средњовековно друштво у писаним изворима* (ев. бр. 177025).

ратар храни и попа и војника, а војник брани и попа и ратара“.¹ Потребно је одмах нагласити да се овакво описивање друштвеног поретка у Западној Европи јавило знатно раније, још крајем X, а јасно је формулисано у трећој деценији XI века.² Доиста, таква представа своју пуну актуелност добија крајем XII века.³ Очигледно је дакле да је реч о једној интерпретативној шеми, која се временом развила имајући у виду одређене политичке, економске и социјалне процесе. Она је била покушај да се друштвена стварност протумачи и као да се истовремено креира стварност.⁴ Отуда је наша намера да у овом раду покушамо да уочимо када се у средњовековној српској држави формирао елитни друштвени слој, који се називао властела, а чија је основна дужност како је то добро познато била вршење војне службе.⁵ Друге одлике властеоског слоја су за нас у овом раду у другом плану.

Готово је излишно наглашавати да је најранији период историје српског народа добрим делом обавијен велом таме. Наша сазнања о периоду до друге половине XII века углавном се заснивају на подацима које пружају извори византијске провенијенције. Већина њихових вести помаже осветљавању политичке историје, док мањим делом говоре о друштвеним приликама на подручју, које су насељавали Срби. Из тог разлога наше разматрање о настанку властеоског слоја у Србији свакако неће моћи да пружи сасвим сигурне одговоре. На то је одавно упозорено у литератури.⁶ Поређење са сличним процесима који су се одвијали у другим европским средњовековним државама може нам указати у ком смеру би требали да усмеримо наша размишљања.

¹ Рукопис Српске академије наука и уметности бр. 147, лист 46а; Цитирани одељак из рукописа издат је код: С. Новаковић, *Примери књижевности и језика старог и српско-словенскога*, Београд 1904, 2000 (репринт), стр. 527; Љ. Стојановић, *Каталог рукописа и штампаних књига: збирка Српске Краљевске Академије*, Београд 1901, стр. 190, сматрао је да рукопис потиче из XVII–XVIII века. То нам међутим не може послужити за утврђивање времена појаве шеме о трипартитном друштву о средњовековној Србији. Наиме не знамо са ког предлошка је преузет спис *Слово светог оца Јефрема* у коме се она налази поменута шема.

² G. Duby, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, Zagreb 2007, str. 33, 38–39, 41, 105–106, 108–112, 126, 128; O. G. Oexle, „Perceiving Social Reality in the Early and High Middle Ages. A Contribution to a History of Social Knowledge“, *Ordering Medieval Society. Perspectives on Intellectual and Practical Modes of Shaping Social Relations*, (ed. B. Jussen), Philadelphia 2000, str. 92, 106–107.

³ G. Duby, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, стр. 279–312.

⁴ O. G. Oexle, *Perceiving Social Reality*, стр. 93–95, 107.

⁵ Изричито о томе сведочи 42. члан Душановог законика: *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, Београд 2010, стр. 83, 164; С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354*, Београд 1898, 38–39.

⁶ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 1996², стр. 73.

Најпоузданије информације о најранијој прошлости Срба пружа *Спис о народима* (или *О управљању царством – De administrando imperio*) византијског цара Константина VII Порфирогенита.⁷ Судећи према његовим вестима друштвена организација код Хрвата, Срба, Захумљана, Травуњана, Конављана, Дукљана и Неретљана, племена која су се населила на подручју Балкана у време цара Ираклија (610–641) била је иста као и код осталих Словена. Кратко је истакао да они „*немају архонте [тј.] већ само старце жупане, на исти начин као и остале Склавиније*“.⁸ Чини се да је цар писац тиме желео рећи да су код њих само постојале старешине родова, те да није још увек било владарских родова који би обједињавали читаво племе.⁹ Заиста на сличан начин су ранији византијски писци описивали уређење код Словена, нагласивши да не дозвољавају да им влада један човек, те да живе у некој врсти војне демократије.¹⁰ Прокопије са једне стране истиче да су одлуке доносили на заједничком скупу,¹¹ док Псеудо-Маврикије говори да су живели у безвлашћу.¹² Суштински ови искази се подударају и сведоче о одсуству макар и заматака централне власти. Неоспорно је на то утицала чињеница да услед примитивног начина живота није дошло до иоле значајније диференцијације по основу иметка. Код њих није постојало робовласништво, те су чак и заробљеницима допуштали да се откупе или остану да живе са њима.¹³ Описује се и да су били слабо наоружани, те да током сукоба нису одржавали никакав бојни поредак.¹⁴ Све би то биле потврде тезе о непостојању социјалне стратификације у њиховим редовима. Очито је да нису још прешли на седелачки начин живота, те су готово сви важили за ратнике. Чињеница да су били слабо наоружани¹⁵ чини се указује да је код њих слабо била развијена металургија. Извесна разлика међу њима се огледала тек по томе што су поједини поседовали тешке штитове.¹⁶ Са разлогом можемо претпоставити да је то важило и за српска племена пре досељавања на Балкан.

⁷ О личности цара-писца и његовим делима види: *Византијски извори за историју народа Југославије (ВИИЈ) II*, Београд 1959, стр. 1–7.

⁸ *ВИИЈ II*, стр. 14–16.

⁹ *Исто*, стр. 15.

¹⁰ *ВИИЈ I*, Београд 1955, стр. 25, 130, 134, 258.

¹¹ *Исто*, стр. 26.

¹² *Исто*, стр. 111, 134.

¹³ *Исто*, стр. 25, 131.

¹⁴ *Исто*, стр. 134.

¹⁵ *Исто*, нап. 14, стр. 134. Запажено је да византијски писац не помињу мач као саставни део словенског наоружања.

¹⁶ *Исто*, стр. 133–134, 261.

На процесе друштвеног раслојавања је и у средњовековној Србији знатно утицала христијанизација.¹⁷ Може се рећи да повезаност тих процеса потврђује и начин излагања у *Спису о народима*. Наиме писац наводи да је цар Василије I (867–886) горе поменутим племенима, пошто је покрстио некрштене међу њима поставио архонте, које су „они хтели и изабрали, од рода од кога су они желели и волели“.¹⁸ Само покрштавање се како је добро познато одвијало у фазама, те се може прихватити да се завршни чин одиграо током владавине оснивача Македонске династије,¹⁹ или нешто раније, средином IX века.²⁰ Посебну корист од њега су свакако имали владари који су га предводили пошто их је нова вера снабдевала новом харизмом и несумњиво стављала изнад осталих истакнутих чланова заједнице.²¹ Са друге стране поменути процес није одговарао осталим моћним родовима. Доиста није познато да ли је у српским крајевима било реакција попут оних у Бугарској, где се кнез Борис (852–889) два пута жестоко разрачунао са противницима хришћанства. Првом приликом погубио је чак 52 бољара са члановима њихових породица.²² У сваком случају у самој Србији се на челу врховне власти одржала породица, која је предводила сеобу у нове крајеве. Њени владари од којих су неки носили и хришћанска имена су судећи према вестима Константина Порфирогенита ојачали државу, одолевајући притисцима из суседне Бугарске, имајући при том подршку Византије.²³ Промене које су се у томе периоду (IX и почетак X века) догађале у оквиру друштвене структуре могу се само наслутити. Податак да су приликом склапања мира са бугарским владарем синови кнеза Мутимира, Бран и Стефан обдарили Бориса између осталог и са два роба указује да је настао најподређенији слој становништва.²⁴ Поменути робови су свакако били у власништву владајуће породице, а треба претпоставити да су их поседовали и други истакнути појединци. Постојећи извори нам пак не омогућавању да

¹⁷ С. Ћирковић, „Почеци социјалне хијерархије у Срба“, *Годишњак за друштвену историју* 3/1994, Београд 1994, стр. 225.

¹⁸ *ВИИНЈ* II, стр. 16; С. Ћирковић, *Почеци социјалне хијерархије у Срба*, стр. 225.

¹⁹ Више о покрштавању види код: Љ. Максимовић, „О покрштавању Срба и Хрвата“, *ЗРВИ* 35, Београд 1996, стр. 155–174.

²⁰ Тезу је подробно изложио: П. Коматина, *Црквена политика Византије (843–886)*, Београд 2012, (необјављена докторска дисертација), стр. 270–282.

²¹ С. Ћирковић, *Почеци социјалне хијерархије у Срба*, стр. 225; *Историја српског народа* I, Београд 1981, стр. 150 (С. Ћирковић).

²² *ВИИНЈ* II, стр. 6; С. Ћирковић, *Почеци социјалне хијерархије у Срба*, стр. 225.

²³ *ВИИНЈ* II, 50–52; *Историја српског народа* I, стр. 147–148 (С. Ћирковић).

²⁴ *ВИИНЈ* II, стр. 52; D. Janković, *Istorija države i prava naroda FNRJ I, Ranofeudalne države jugoslovenskih naroda. (do XII veka)*, Београд 1950, стр. 77–78.

створимо представу о наоружању тадашњих српских ратника. Није познато да ли су се и каквим мачевима они у ово време служили.²⁵

Када се говори о христијанизацији мора се имати у виду још један елемент њеног непосредног деловања на друштвену структуру. Примањем ове религије конституисао се ред оних људи који чине цркву и који јој служе. Тај слој се одвајао и посебним начином живота и становања.²⁶ Нажалост наша обавештења о црквеној организацији на подручју српских земаља су оскудна. Претпоставља се да је постојала једна епископија, али немамо индиција да ли је свештенство било из редова домаћих људи или је долазило из Византије. Постојање некакве макар рудиментарне црквене организације ипак не треба доводити у питање.²⁷ Питање постојања свештеничког слоја је од изузетног значаја, пошто је познато да се он управо својом службом, на подручју Западне Европе, одвајао од осталог становништва које је припадало категорији слободних људи, од којих се пак очекивало да прихвате војне обавезе.²⁸

Према оцени Симе Ћирковића до средине X века већ су се код Словена насељених на тлу некадашњег Римског царства могли препознати елементи трочлане поделе друштва: на оне који су чинили цркву, затим на оне који су ратовали и господарили и коначно на оне који су служили и радили.²⁹ Треба међутим упозорити да нам недостатак извора онемогућава да такву тезу поткрепимо. Услед недостатка домаћих дипломатичких извора, ми не можемо знати да ли је у самом српском друштву постојала терминологија за означавање три поменута слоја. Управо на основу правних аката Жорж Диви је утврдио време формирања *витезова* и *сељака*, као нове две класе у француском друштву.³⁰ Цар писац Константин Порфирогенит у *Спису о народима* само помиње чланове владајућих породица, које означава једноставно као архонте.³¹ Из истог извора дознајемо и за успостављање родбинских веза између владајућих породица Србије и Травуније, што је свакако могло допринети јачању елитног слоја.³² Даљи развитак друштвених односа, пре свега обликовање

²⁵ Г. Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику*, Београд 1957, стр. 36–38.

²⁶ С. Ћирковић, *Почеци социјалне хијерархије у Срба*, стр. 225.

²⁷ Т. Живковић, *Црквена организација у српским земљама (Рани средњи век)*, Београд 2011², стр. 145–163.

²⁸ G. Duby, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, str. 163–171; Ž. Dibi, *Društvo u XI i XII veku u taknoskom kraju*, Sremski Karlovci–Novi Sad 2011, str. 136, 141.

²⁹ С. Ћирковић, *Почеци социјалне хијерархије у Срба*, стр. 226.

³⁰ Ž. Dibi, *Društvo u XI i XII veku u taknoskom kraju*, str. 236–241, 251–266.

³¹ ВИИИЈ II, стр. 50–52, 54–56, 60, 62.

³² Исто, стр. 62; *Историја српског народа I*, стр. 148 (С. Ћирковић).

војничког сталежа, чини се да је морало успорити бугарско запоседање Србије 924. године. Том приликом су српски жупани на прева-ру заробљени, а сама земља расељена. Читав народ, од малог до великог, је по речима Константина Порфиrogenита одведен у Бугарску, изузев једног броја које је успео да побегне у Хрватску.³³ Речи ученог цара се свакако не смеју узети дословно. Вероватно да је имао у виду пре свега најистакнутији слој становништва тј. жупане које и сам најпре помиње. Може се приметити да је ово друго место где Порфиrogenит помиње жупане. Готово се извесним чини да су они и у X веку били најистакнутије старешине у Србији. Остаје ипак непознато да ли је од времена досељавања значење овог звања евалуирало. Занимљив је и царев податак да када је Часлав Клони-ровић 927–928. успео да након смрти цара Симеона завлада Срби-јом, у којој је наводно затекао само 50 људи, самаца без жена и деце који су живели од лова.³⁴ Неоспорно је да је царев исказ претеран и да му је намера била да што више истакне значај помоћи, коју је Ви-занција пружила новом владару. Не би требало пак искључити мо-гућност да се када је реч о 50 људи мисли само на представнике ис-такнутијег слоја. Ради збацивања бугарске власти, Часлав је сигур-но морао располагати не тако малом војном силом. Нажалост, пот-пуно нам је непознато ко је њу чинио. Према Летопису попа Дукља-нина Часлав је погинуо у борби са Угрима. Пишући о Часлављевој војсци писац употребљава за њу израз „ рорупи“,³⁵ што би указивало да се ратнички слој није још увек профилисао. Питање је међутим колико се вреди ослањати на податке овог извора, насталог најра-није у другој половини XII века.³⁶ Има мишљења и да је реч о фалси-фикату са почетка XVII века.³⁷ Подаци о Часлављевим наследници-ма које доноси исти спис с правом се сматрају фантастичним и не могу се контролисати другим изворима. Стога, када је реч о Србији за период од више од једног века остајемо у доброј мери ускраћени за сазнања о њеној држави и друштву.³⁸

³³ ВИИИЈ II, стр. 56.

³⁴ ВИИИЈ II, стр. 56–57; *Историја српског народа I*, стр. 159–162 (С. Ђирковић).

³⁵ *Gesta regum Sclavorum I*, пр. Д. Кунчер, Београд 2009, стр. 90.

³⁶ Ф. Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, Београд 1928, 104–106, нап. 91, дати-рао га је у другу половину XII века; У најновијем издању овог извора, коме је дао име *Gesta regum Sclavorum*, Тибор Живковић је изнео мишљење да је дело настало крајем XIII века: *Gesta regum Sclavorum II*, коментар Т. Живковић, Београд 2009, стр. 311, 339–340.

³⁷ S. Bujan, „ La Chronique du pretre de Dioclée. Un faux document historique“, *Revue des études byzantines* 66, Paris 2008, str. 5–38, сматра да је аутор списка Мавро Орбин, коме је касније коначан облик дао Иван Лучић.

³⁸ *Историја српског народа I*, стр. 167 (С. Ђирковић).

Центар српске државности се у првој половини XI века очито преселио у Дукљу. Одатле су њени владари подизали устанке, чији је циљ био и запоседање саме Србије.³⁹ Податке о деловању дукљанских владара током XI века доносе византијски извори и Летопис попа Дукљанина. Из вести ромејских писаца скоро да се ништа не може дознати о друштвеној структури српских земаља. На основу Скиличиног описа сукоба Стефана Војислава са византијским војсковођом Михаилом из 1042. само се уопштено може закључити да је дукљанска војска била малобројнија и слабије наоружана од свог противника. Победу је извојевала захваљујући стратегији, потукавши Византинце у једном теснацу коришћењем пре свега бацачког оружја.⁴⁰ Описујући устанак из 1072. на подручју некадашњег Самуиловог царства, Скиличин Настављач каже да је побуњеницима дукљански владар Михаило посало као помоћ сина Константина са 300 људи.⁴¹ Чињеница да је одред од 300 војника могао бити значајна помоћ, до извесне мере може указати на добру обученост тих ратника. Далекосежни закључци на основу ове вести се ипак морају избећи.

Далеко више података о друштвеном уређењу српских земаља доноси Летопис попа Дукљанина, али како смо већ нагласили питање је колико се овом извору може поклонити поверење. У спису иначе не налазимо јасних сведочанстава о постојању једног посебног племићког сталежа, али је изречено мишљење да га треба препознати под терминима „*magnates*“, „*principes*“, „*nobiles*“ и „*milites*“.⁴² Међу побројаним терминима последњи је за нас свакако најзначајнији јер је он на Западу коришћен да означи витезове, као припаднике посебног сталежа. Ова реч ће уједно постати и синоним за термин племић.⁴³ Никола Радојчић је закључио на основу једног описа византијске војске да се са речју „*milites*“ означавају коњаници.⁴⁴ Мора се ипак рећи да се овај термин сразмерно ретко среће у

³⁹ П. Коматина, „Србија и Дукља у делу Јована Скилице“, *ЗРВИ* 49, Београд 2012, стр. 159–180, разјаснио је разлику између термина Србија и Трибалија код Јована Скилице.

⁴⁰ *ВИИНЈ* III, Београд 1966, стр. 160–161.

⁴¹ *Исто*, стр. 179.

⁴² Н. Радојчић, „Друштвено и државно уређење код Срба у раном средњем веку – према Барском родослову“, *Годишњак Скопског научног друштва XV–XVI*, Скопље 1936, стр. 18.

⁴³ *Milites ili miles* : М. Bloch, *Feudalno društvo*, Zagreb 2001, стр. 163, 281; *Ž. Dibi, Društvo u XI i XII veku u maknoskom kraju*, стр. 239; Ф. Џајс, *Витезови кроз историју*, Београд 2003, стр. 27–28.

⁴⁴ Н. Радојчић, *Друштвено и државно уређење код Срба у раном средњем веку*, стр. 18, 21; Види: *Gesta regum Sclavorum* I, стр. 144.

читавом спису.⁴⁵ Зато по свој прилици није коришћен да би означио неки слој становништва у Дукљи. Писац га на пример користи да означи синове Доброслава (Стефана Војислава) као храбре војнике.⁴⁶ Отуда сматрамо да ни термини као што су жупани и сатници, не могу бити основа за проучавање друштвене структуре српских земаља.⁴⁷ Претходним излагањем нисмо желели да порекнемо да се у Дукљи, пре свега, није развијао процес друштвене диференцијације. Успешно ратовање њених владара и извесна аутономност у односу на Византију⁴⁸ су свакако то морали подстакнути. Једноставно, недостатак релевантних извора нас омета да га ближе уочимо.

Крајем XI века Рашка поново стиче првенство међу српским државама. Њени велики жупани водили су жестоке борбе у намери да се ослободе врховне византијске власти. Најпре се на том пољу истакао жупан Вукан о чему нас обавештава Ана Комнина, мада ни она у свом делу не доноси много податка који би нас интересовали. Када је 1094. жупан Вукан ишао на састанак са царем Алексијем I Комнином како би му се покорио, у његовој пратњи су били рођаци и изабрани жупани.⁴⁹ Том приликом рашки владар је као залог мира предао цару као таоце своја два синовца и још двадесет људи.⁵⁰ Ван сумње је да су и те неименоване особе биле од угледа, али њихов статус учена принцеза ни прецизира. Уз рођаке владара као најистакнутије појединце поново срећемо жупане. Наследници жупана Вукана своје ратовање против Византије обично су отпочињали у време када је она била у сукобу са Угарском. Детаљније нас о тим борбама извештавају Јован Кинам и Никита Хонијат из чијих се информација може наслутити јачање војничког сталеза у српској држави. Током устанка који је велики жупан Урош I подигао против Византије у доба њеног рата са Угарском (1127–1129), српске снаге су заузеле и разрушили тврђаву Рас. Доцније је цар потукао Србе и принудио их на склапање мира.⁵¹ Заузимање утврђења може да нам укаже да су снаге великог жупана Уроша I познавале вештину опсађивања градова. Са друге стране чињеница да су тврђаву по заузећу разрушили говорила би да нису имали довољно војних потенцијала да је задрже.

⁴⁵ *Gesta regum Sclavorum* I, стр. 82, 106, 108, 134, 138, 144, 152; G. Škrivanić, „Organizacija srednjovekovne vojske u Srbiji, Bosni i Dubrovniku“, *VIG* 1/1967, Beograd 1967, str. 142.

⁴⁶ *Gesta regum Sclavorum* I, стр. 144.

⁴⁷ *Gesta regum Sclavorum* I, стр. 48, 58, 60, 62, 82, 84, 106, 111

⁴⁸ *Историја српског народа* I, стр. 187–195 (С. Ђирковић).

⁴⁹ *ВИИИЈ* III, стр. 388–389; *Историја српског народа* I, 198 (Ј. Калић).

⁵⁰ *ВИИИЈ* III, стр. 389.

⁵¹ *ВИИИЈ* IV, Београд 1971, стр. 14–15, 116–117; *Историја српског народа* I, стр. 200 (Ј. Калић).

Увећање војних потенцијала државе рашких великих жупана постаје уочљиво средином XII столећа. Тада је она постала значајан угарски савезник у борбама са Византијом. Походе против великог жупана Уроша II из 1149. и 1150. предводио је лично византијски цар Манојло I Комнин. Током прве кампање цар је најпре опустошио Рас, да би затим стигао у област Никаву где је заузео сва тамошња утврђења. Жесток отпор пружили су му браниоци Галича. Зато је наредио да се они гађају стрелама и камењем, те је кроз три дана запосео и ову тврђаву, где је по исказу Јована Кинама затекао „мноштво варвара, који су делом били ратници, а делом сточари“.⁵² Из цитираног исказа закључујемо да је део становништва Галича имао превасходну улогу да брани утврђење. За њих је писац употребио реч *хоплити*, којом он иначе означава оклопљене пешадијске копљанике.⁵³ Први пут дакле наилазимо на поуздан знак да су Срби користили оклопе и располагали већим бројем тешких пешака.⁵⁴ Управо захваљујући томе велики жупан је и могао да се одлучи да оружјем брани своје тврђаве. Снага оновремене српске војске можда се и најбоље огледа у чињеници да је 1150. жупан Урош II, уз помоћ савезничких угарских снага, одлучио да се Ромејима одупре у бици на отвореном пољу. Сукоб се одиграо на речици Тари. Кинам истиче да су српске трупе биле бројне и добро наоружане. Након жестоке борбе у којој је царев војсковођа Јован Кантакузин изгубио два прста, победу су ипак однеле византијске снаге. Поражени рашки велики жупан се морао покорити и пристати на повећање својих обавеза према цару. Овом приликом је прихватио да надаље шаље 2000 ратника када Манојло I буде ратовао у Европи, те 500 уместо ранијих 300, за царева азијске походе.⁵⁵ Није нам познато када су се велики жупани први пут обавезали на овакву врсту помоћи Византији. Утврђено је са сигурношћу да је Урош II најкасније 1146. први пут послао помоћне трупе цару Манојлу I Комнину.⁵⁶ Податак је од изузетног значаја, пошто је извесно да су ради ратовања у удаљеним пределима владар могао послати само појединце који су били добро материјално ситуирани. Имамо потврда да су српски владари ову дужност заиста и извршавали. Тако су српске јединице учествовале у царевом походу против икониј-

⁵² ВИИИЈ IV, стр. 24–25.

⁵³ М. Драшковић, „Српско наоружање и тактика у делу Јована Кинама“, ВИГ 2/2010, Београд 2010, стр. 14–15.

⁵⁴ Исто, стр. 15.

⁵⁵ ВИИИЈ IV, стр. 29–37.

⁵⁶ Ј. Калић, „Рашки велики жупан Урош II“, иста, *Европа и Срби: средњи век*, Београд 2006, стр. 160.

ског султаната 1160. као и у борбама против Угара 1165. и 1167. године.⁵⁷ Судаћи по подацима византијских извора у питању су били пешадијски одреди, наоружани дугим штитовима и копљима.⁵⁸ Такође и из описа битке на Тари, закључује се да су се Срби борили као пешадија, док су коњаничким четама располагали Угри.⁵⁹ Значило би то да се у Рашкој још није појавио оклопљени коњаник, као тип ратника, који је постао симбол племства у Западној Европи.⁶⁰ Постоје ипак индиције да су и српски владари располагали коњаничким снагама. Наиме у гробу требињског жупана Грда, пронађена је гвоздена мамуза, која је на спољним странама пресвучена танким слојем злата.⁶¹ Историчари обично узимају да је он истоветна личност са Грдешом, кога су Ромеји заробили 1150. у бици на Тари.⁶² Тешко је оцени-ти да ли је поменута мамуза заиста била коришћена или је била нека врста знамења. Какав год био одговор на то питање, сматра се неоспорним да потиче из друге половине XII века.⁶³ Надаље то би значило да су најистакнутији појединци ратовали као коњаници. Коначно, уколико је Грд заиста идентичан са Грдешом, имамо сведо-чанство да је велики жупан Урош II окупио војску и из удаљених кра-јева, што само по себи сведочи о развоју војне службе у његовој др-жави. Изгледа да у ово доба и мач постаје значајан део наоружања српских ратника. Наиме на локалитету Пирлитор на планини Дурми-тор пронађен је веома особени двосекли мач, произведен најверо-ватније у првој половини XII столећа. Судаћи по његовој раскошној украшености овај мач је припадао изузетно угледној личности.⁶⁴ На-чин рањавања поменутог Јована Кантакузина у бици на Тари такође би указивао на коришћење мачева од стране српских ратника.⁶⁵ Ко-њаничку опрему и скупо оружје могли су свакако поседовати само богати појединци, те нам горе истакнуте чињенице указују на јачање елитног слоја у српским земљама током XII века. Не сме се изгубити

⁵⁷ ВИИИЈ IV, стр. 55, 77, 98.

⁵⁸ Исто, 98; М. Драшковић, *Српско наоружање и тактика*, стр. 15.

⁵⁹ ВИИИЈ IV, стр. 31–36; М. Драшковић, *Српско наоружање и тактика*, стр. 15.

⁶⁰ М. Bloch, *Feudalno društvo*, str. 282 ; Ž. Dibi, *Društvo u XI i XII veku u makno-ском крају*, str. 241–244, 249–250; Ф. Џајс, *Витезови кроз историју*, стр. 11–12.

⁶¹ Р. Anđelić, „Mamuza trebinjskog župana Grda“, *Glasnik Zemaljskog muzeja XVII Arheologija*, Sarajevo 1962, str. 173–174.

⁶² ВИИИЈ IV, 33, нап. 63; Ђ. Сп. Радојичић, „Кинамов Γουρδέσης“, *ЗРВИ* 8–1, Београд 1963, стр. 255–258; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи IV*, Београд 1923, стр. 1, бр. 5985; Р. Anđelić, *Mamuza trebinjskog župana Grda*, стр. 174–175.

⁶³ Р. Anđelić, *Mamuza trebinjskog župana Grda*, стр. 174–175.

⁶⁴ М. Алексић, „Репрезентативни налаз мача из 12. века са Пирлитора“, *Стефан Немања и Топлица*, (ур. Д. Бојовић), Ниш 2011, стр. 109–117.

⁶⁵ М. Драшковић, *Српско наоружање и тактика*, стр. 13.

из вида могућност да се Грдеша из заробљеништва избавио давањем откупа, како је то чинило и племство у Западној Европи.⁶⁶

Ојачали ратнички слој је своју снагу показивао и унутрашњим борбама за врховну власт у Рашкој. Обавештени смо посредством више византијских извора да је по свој прилици 1155. године са власти збачен Урош II и доведен његов брат Деса.⁶⁷ Промена у Србији извршена је уз помоћ Угарске, која је тада водила рат са Византијом.⁶⁸ Уследила је брза интервенција цара Манојла I, који је на власт вратио Уроша II, натеравши жупане који су се одметнули да му се покорavaju.⁶⁹ Овај исказ Теодора Продрома јасно показује да су најугицајније личности у Рашкој, стајале иза ове промене владара. Посредно се може закључити да су они били против споразума са Византијом, те се у том циљу ослањали на Угарску. Разлози за такву њихову политичку оријентацију чини се лежи у чињеници да их је привлачило освајање богатих византијских области јужно од Србије. Такве тежње српска властела ће показивати и током наредних векова.

Од краја XII века први пут смо у прилици да на основу домаћих извора сагледамо друштвену стратификацију у српском друштву. Због тога би се могао стећи утисак да се у време Стефана Немање одиграо важан преокрет на пољу уобличавања елитног слоја. Међутим, пре би се могло рећи да је поред спољнополитичких околности, поменути велики жупан убрао плодове већ раније отпочетог процеса јачања ратничке групације. Захваљујући снажној војсци велики жупан је током похода отпочетог 1183. био у стању да заузме и већи број византијских утврђених градова.⁷⁰

У житијним текстовима, чије је главни јунак Стефан Немања наилазимо први пут на термине као што су велможа, властела, бољар и војник. Наравно наведено не значи да су сви ови термини синоними. Обично се узима да је Савино дело о оцу настало 1208. те нам од тог времена датира најранија употреба домаћих термина за

⁶⁶ Непријатељи су управо зато радије заробљавани него убијани: М. Bloch, *Feudalno društvo*, стр. 221, 288, 295, 301, 332; Ф. Кардини, „Ратник и витез“, *Човек средњег века*, (пр. Ж. Ле Гоф), Београд 2007, стр. 106.

⁶⁷ *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, стр. 38, 180–183, 190–192; Ј. Калић, „Рашки велики жупан Урош II“, *ЗРВИ 12*, Београд 1970, стр. 28–32; *Историја српског народа I*, стр. 206 (Ј. Калић).

⁶⁸ *ВИИИЈ IV*, 190–192; Ј. Калић, *Рашки велики жупан Урош II*, стр. 161–166, 171

⁶⁹ *ВИИИЈ IV*, стр. 182.

⁷⁰ В. Ђоровић, „Житије Симеона Немање од Стефана Првоеенчаног“, *Светосавски зборник 2. Извори*, Београд 1939, стр. 30–32; В. Ђоровић, *Списи св. Саве*, Београд 1928, стр. 151–152; G. Škrivanić, *Način ratovanja u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni, VIГ 4/1965*, Београд 1965, стр. 78–81; *Историја српског народа I*, стр. 252–253 (Ј. Калић).

елитни слој српског друштва. Нешто касније око 1216. настало је и *Житије светог Симеона* из пера његовог наследника на престолу Стефана Немањића.⁷¹ Поменуто „шаренило“ термина као да указује да се још увек није формирао јединствен повлашћени слој. Треба доиста имати у виду да је реч о књижевним текстовима, чијим ауторима свакако није била прва брига да конзистентно и прецизно означавају друштвене слојеве. Два писца тако на различит начин описују учеснике сабора из 1196. на коме се Стефан Немања повукао са положаја великог жупана, препустивши га сину Стефану. Као учеснике скупа Сава означава његову децу, те „*ИЗВРАЊИЕ СИ БУЛГАРЕ, МАЛЫЕ И ВЕЛЫКЫЕ*“⁷² Његов старији брат пак пише да је велики жупан сазвао ка себи жену, своје синове, архијереја (епископа) Калиника и „*ПРИСТАВНИКИ ДѢЛОМЪ И КНЕЗЕ ЗЕМЛИ СВОКЪ ИЖЕ НАДЪ ВЛАСТЬМИ ВОЈВОДИ ЖЕ И ВОИНЫ*“⁷³ Световне учеснике сабора Сава једноставно означава као бољаре, правећи опет разлику међу њима. Израз *бољари* потиче из Бугарске, у којој је коришћен да значи властеоски слој.⁷⁴ Нема сумње да је исто значење имала и у Србији. Велики жупан Стефан Немањић је чини се при опису овог сабора покушао да буде прецизнији. Најтеже је протумачити израз „*пристав'ники дѣломъ*“, који по једном тумачењу означава представнике централне управе, казначе и и тепчије.⁷⁵ *Кнезови земље* несумњиво представљају истакнуте припаднике елитног слоја, носиоце кнежевског звања. По Милошу Благојевићу реч је о члановима династије Немањић, за које је познато да су као „удеони кнезови“ управљали одређеним деловима државе.⁷⁶ За њима су следиле војводе, чија титула најбоље говори о њиховој функцији. Остаје међутим непознато када се ово звање појавило у српским земљама. Прихватимо ли тумачења раније поменутих термина долазимо до закључка да су крајем XII века војводе свакако били најважнији војни заповедници. Како нам показује 129. члан *Душановог Законака* то су остали и средином XIV века.⁷⁷

⁷¹ Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980, стр. 150, 153.

⁷² В. Ћоровић, *Списи св. Саве*, стр. 155.

⁷³ В. Ћоровић, *Житије Симеона Немање*, стр. 39.

⁷⁴ „Бољар“, *Лексикон српског средњег века*, ур. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, стр. 56; С. Шаркић, „Правни положај властеле у средњовековној Србији“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* XLIV-1/2010, Нови Сад 2010, стр. 9.

⁷⁵ М. Благојевић, *Велики кнез и земаљски кнез, ЗРВИ* 41, Београд 2004, стр. 296.

⁷⁶ Исто, стр. 298–308.

⁷⁷ *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, стр. 101, 197; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006², стр. 154.

Коначно на крају списка учесника сабора наведени су и *војници*. Одмах ваља упозорити да овде та реч није употребљена у општем значењу, већ као технички термин којим је означававан посебан друштвени слој. Увиђамо то на основу одредаба друге жичке повеље о брачном законодавству где се као посебне групације јављају *властела*, *војници* и *убоги*. Уколико би властелин раскинуо брак одузимано му је шест коња, док би за исти преступ војник плаћао два коња, а убоги човек два вола.⁷⁸ Ратничко занимање иако је војнике одвојило од земљорадника није им још увек омогућило да се сматрају припадницима властеле. По имовном стању далеко су заостајали за властелом.⁷⁹ Текст *Номоканона (Законоправила) св. Саве* такође прави разлику између властеле и војника. Примећено је да је приређивач овог законског зборника грчки термин *ὁ ἄρχων* преводио речима *властел*, *кнез* или *бољар*.⁸⁰ Израз *воин* је пак користио као „синоним“ за грчку реч *στρατιώτης*.⁸¹ Наравно мора се истаћи да синоними нису могли бити сасвим адекватни, те зато у војницима не треба тражити у дословном смислу српске стратиоте, којих практично више није било ни у Византији у доба о којем говоримо.⁸² Исто тако има чињеница које сведоче да су војници ипак представљали повлашћени слој становништва, попут властеле. Одредбе брачног закона у оквиру жичке повеље прописивале су истоветну казну за властелу и војнике у случају прељубе или противзаконитог узимања свастике за жену.⁸³ На другом месту у истом акту се саопштава да се властелинке које прекрше закон имају казнити сходно њиховом статусу, те да исто важи и за оне нижег рода.⁸⁴ Тиме је очигледно истакнута подела друштва на два дела.⁸⁵ Поред тога треба подвући да и војници, попут властеле, располажу коњима за разлику од *убогих* људи. Самим тим може се претпоставити да су војничку службу обављали као коњаници. Изгледа да су се од остатка повлашћеног слоја, осим у богатству, разликовали пре свега по томе што нису обављали управне и судске функције.⁸⁶ Реч *властелин*, у својој основи означава управо онога који влада, који

⁷⁸ А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до XV века)*, Београд 1926, стр. 21–22.

⁷⁹ Р. Михаљчић, „Војнички закон“, исти, *Изворна вредност старе српске грађе*, Београд 2001, стр. 52.

⁸⁰ Н. Радојчић, „Властела у Закону градском Номоканона св. Саве“, *Глас САН СХСП, Одељење друштвених наука* 96, Београд 1949, стр. 8.

⁸¹ Р. Михаљчић, *Војнички закон*, стр. 56.

⁸² Више о томе: Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959, стр. 349–350, 367–368.

⁸³ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, стр. 22–23.

⁸⁴ Исто, 21–22.

⁸⁵ „Властела“, *Лексикон српског средњег века*, стр. 88.

⁸⁶ Н. Радојчић, *Властела у Закону градском*, стр. 8–11; Р. Михаљчић, *Војнички закон*, стр. 56.

делује у владарево име.⁸⁷ Заједничка им је свакако била дужност да учествују у рату, што готово да не треба ни појашњавати. Одавно је изречено мишљење да назив властела у поменутом извору означава војничке старешине.⁸⁸ То је још један разлог зашто у овом раду под властелом подразумевамо све оне којима је ратовање било основно занимање. Занимљиво је приметити да је у Француској већ од краја IX века термин *сиромашни* коришћен како би означио све оне лаике који не носе оружје, који су неспособни за борбу.⁸⁹ Отуда не можемо искључити могућност да је термин убоги имао сличну функцију у српским земљама почетком XIII века.⁹⁰ Вредно је истаћи да говорећи о освајањима Стефана Немање на рачун Византије након 1180. Стефан Немањић бележи да је његов отац задобијене земље и богатства приложио „*слави свога отачества и слави велможа и људи својих*“.⁹¹ Тиме је истакао важну улогу властеле у освајањима, посредно напоменувши да је она због тога и награђена.

Профилисање војничког сталежа ишло је по свој прилици у корак и са формирањем зависног сељачког слоја. Запажа се то на основу хиландарске повеље монаха Симеона (Стефана Немање) из 1198. у којој се манастирским људима и Власима изричито забрањује да беже на имања великог жупана или било кога другог, под којима свакако треба разумети да је реч о властели.⁹² Иста одредба је важила ако би неко хтео прећи са поседа великог жупана на хиландарска добра.⁹³ Поседи других (властеле) нису назначени, али једва да се и сме сумњати да су за њих у овом случају важили другачији прописи. Дакле зависно становништво, названо једноставно људи⁹⁴ у овом акту, већ је до краја XII века изгубило слободу.

⁸⁷ Fr. Miklosich, *Lexicon Paleoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobonae 1862–1865, str. 67; И. Божић, „Коњ добри и оружје (Уз члан 48. Душановог законика)“, *Зборник МС за друштвене науке* 13–14, Нови Сад 1956, стр. 86; С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1997, стр. 197.

⁸⁸ С. Новаковић, *Стара српска војска. Историјске скице из дела „Народ и земља у старој српској држави*, Београд 1893, стр. 60–61.

⁸⁹ G. Duby, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, str. 114–116, нагласио је да реч сиромашни у ово време нема економску конотацију у социјалном речнику.

⁹⁰ Слично је претпоставио Стојан Новаковић, истакавши као разлог лоше материјално стање убогих: С. Новаковић, *Стара српска војска*, стр. 61. Само по себи то не мора бити кључан разлог, ако узмемо у обзир значење сличне речи у Француској. Погледај фусноту бр. 89.

⁹¹ В. Ћоровић, *Житије Симеона Немање*, стр. 31.

⁹² В. Ћоровић, *Списи св. Саве*, Београд 1928, стр. 3; С. Шаркић, *Правни положај властеле*, стр. 7–8.

⁹³ В. Ћоровић, *Списи св. Саве*, стр. 3.

⁹⁴ Уопштено је термин означавао зависно становништво: „Човек“, *Лексикон српског средњег века*, стр. 818–819.

ду кретања и постало чврсто везано за свог господара.⁹⁵ Подвојеност између друштвених група оваквим мерама са јасно оцртавала. На овај начин су се што је нарочито било важно осигуравали приходи повлашћеног слоја. Зато је с правом уочена веза између *баштина* као типа поседа карактеристичног за српску властелу⁹⁶ и развоја нове војне организације. Властели су били неопходни велики приходи како би своју службу обављали као оклопљени коњаници.⁹⁷ Повезаност између тог фактора и све већег потчињавања сељака запажена је и када је реч о Француској XI и XII века.⁹⁸ Један податак из *Житија Симеона Немање*, чији је аутор његов син Стефан Немањић чини се сведочи о важности коњаничке опреме у тадашњој српској држави. Описујући свој сусрет са угарским краљем Андријом II велики жупан је међу поклонима које је добио од њега посебно истакао коње „*прѣчоудными вблжени и оутворении златыми бръздами сипающе тако слынце и оудивляюще чловѣчьскыи видѣ*“.⁹⁹ Сматрамо да је са правом скренута пажња да би израз *обложени* могао сугерисати на то да су даровани коњи били оклопљени.¹⁰⁰ Овом приликом тако опремљени коњи су стигли као вредан поклон великом жупану, али се не сме искључити могућност да их је и раније било у српској држави. Ликовне композиције осликане током XIII у задужбинама српских владара потврђују да је у њиховој држави употребљавано тадашње модерно оружје и оклопи.¹⁰¹ Набавка такве опреме несумњиво је изискивала знатна финансијска средства.

Уобличавање слоја, чији је превасходни задатак ратовање било је и нормирано *Војничким законом*, који се први пут помиње

⁹⁵ С. Шаркић, *Правни положај властеле*, стр. 8; С. Шаркић, „Правни положај меропаха у средњовековној Србији“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* XLIV-2, Нови Сад 2010, стр. 25.

⁹⁶ Чланови Душановог од 39. до 41. недвосмислено говоре о властели као држаоцима баштине: *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, стр. 83, 163–164.

⁹⁷ G. Škrivanić, *Organizacija srednjovekovne vojske*, str. 143, се тим поводом са правом позвао на већ помињани 42. члан Душановог Законика који наводи да су баштине једино обавезне да дају соће и војску: *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, стр. 83, 164.

⁹⁸ G. Duby, *Guerriers et paysans, VIIe–XIIe siècle. Premier essor de l'économie européenne*, Paris 1973, str. 190–191.

⁹⁹ В. Ђоровић, *Житије Симеона Немање*, стр. 73; У свом издању Владимир Ђоровић је погрешно саставио речи „и“ и „*коњи*“ на шта је упозорио Никола Радојчић: Н. Радојчић, „Поклони угарског краља Андрије II Стефана Првовенчаноме“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 1/1954, Нови Сад 1954, стр. 30–33.

¹⁰⁰ G. Škrivanić, „Prilog za proučavanje srednjovekovne konjske opreme“, *VIM* 4/1957, Beograd 1957, str. 302–303.

¹⁰¹ Ђ. Петровић, „Оружје Србије и Европа XII–XIV века“, *Европа и Срби*, ур. С. Терзић, Београд 1996, стр. 143–147.

1299/1300. у повељи краља Милутина манастиру св. Ђорђа код Скопља. Његова једина позната одредба је прописивала да се војницима „**коњ не товари и товара да не води**“.¹⁰² Овај пропис *Војничког закона* био је како сведочи иста повеља унет и у *Закон светог Симеона и светог Саве*.¹⁰³ Отуда је јасно да је ова одредба важила и на метохијама Студенице и Милешеве, те није искључено ни да је читав *Војнички закон* вероватно сачињен у доба Стефана Немање и његовог сина монаха Саве.¹⁰⁴ Неопходно је нагласити да се у време владавине краља Милутина (1282–1321) војници не помињу као посебан слој становништва. Наиме за саме особе дароване св. Ђорђу код Скопља, за које је *Војнички закон* имао да важи не каже се ком су слоју становништва припадали. Манота је вршио војну службу по основу тога што му је дозвољено да ужива пронију свог таста Драготе. За Калођурђа се каже да је са децом поседовао баштину, док се извесног Хранчу који је стекао тастово имање истиче да је потчинивши се цркви пристао да буде *црквени војник*.¹⁰⁵ Под овим се свакако мисли да је Хранча имао да врши војну службу за манастир, те термин није чини се употребљен да прецизира његов друштвени статус. Суштински, како је то већ примећено, положај свих поменутих био је исти, без обзира какав тип поседа да су уживали.¹⁰⁶ Због тога се може поставити и питање да ли се на основу назива уопште сме закључити да се закон односио само на групацију војника? Повеља краља Милутина манастиру св. Стефана у Бањској (1313–1316) саопштава и пропис „**Болгар^а сции конии да се не товаре**“.¹⁰⁷ Према Радету Михаљчићу на овај начин су изједначена права војника и властелина.¹⁰⁸ Наше је пак мишљење да по овом основу тешко да је икада и било раздвајања права војника и властеле. Стога не мислимо да је за десетак

¹⁰² В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља Србије, Босне и Дубровника*, књига I, 1186–1321, Београд 2011, стр. 324, 328.

¹⁰³ Исто, стр. 328.

¹⁰⁴ Милош Благојевић је прецизирао да поменути закон не носи име по својим творцима, већ по манастирима, на чијим је имањима примењиван: М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве“, исти, *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд 2004, стр. 197–199, 200, 24; Р. Михаљчић, *Војнички закон*, стр. 52; Р. Михаљчић, *Закони у старим српским исправама. Правни прописи, преводи, уводни текстови и објашњења*, Београд 2006, стр. 20.

¹⁰⁵ В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља*, стр. 324, 328.

¹⁰⁶ М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве“, стр. 238–239.

¹⁰⁷ Љ. Стојановић, „Светостефанска хрисовуља“, *Споменик СКА IV*, Београд 1890, стр. 7.

¹⁰⁸ Р. Михаљчић, *Војнички закон*, стр. 54, 56.

година дошло до другачијег гледања на статус војника.¹⁰⁹ Извесна подвојеност у достојанству међу властелом запажа се и доцније кроз постојање властеличића, што је термин који се такође може везати за време краља Милутина.¹¹⁰ Процес обликовања привилегованог ратничког слоја је по свој прилици суштински завршен до почетка XIII века. Доиста није искључено да је током поменутог столећа он постао још компактнији, што се запажа и на лингвистичком плану. Опет, на основу Бањске повеље запажа се да почетком XIV постоје војници као група међу влашким становништвом.¹¹¹ Војне обавезе ових Влаха се не појашњавају, али је зато одредба о бољарским коњима требало да њих јасно раздвоји од властеле потчињене манастиру.¹¹² Бојни коњ и оружје су и средином XIV века остали су симболи достојанства и угледа племенитог ратника.¹¹³

Од извесног значаја за нашу тему је и питање порекла властелског слоја у српској држави. Није неопходно на овом месту образлагати све теорије које су историографији изнесене по том питању. Имајући у виду нашу тему најзначајнија је она Теодора Тарановског по којој је ова групација проистекла пре свега из владареве дружине ратника, која је чинила његову најближу околину и била основ за војну и административну кристализацију државе. Првобитно њени чланови су живели на двору владара, да би се потом настањивали на имањима која су добили од њега или окупирали као празна. Наступила је онда комбинација војне службе са земљишним велепоседом и тако се образовала властела.¹¹⁴ Изворима везаним за територију Србије тако нешто не може сасвим потврдити. Колико знамо оружана пратња владара се само наводи уз великог жупана Десу, када је 1165. стигао на преговоре са царем Манојлом I.¹¹⁵ Реликте постојања дружине, Тарановски је налазимо у појединим члановима Душановог законика.¹¹⁶ Поменути истраживач

¹⁰⁹ Гавро Шкриванић је чак сматрао да је војник био старији израз за властелина: G. Škrivanić, *Organizacija srednjovekovne vojske*, стр. 145.

¹¹⁰ Помиње га архиепископ Данило II у житију краља Милутина: Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, Загреб 1866, стр. 156.

¹¹¹ Љ. Стојановић, *Светостефанкса хрисовуља*, стр. 9.

¹¹² М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве“, стр. 239–241.

¹¹³ Види се то из 48. члана Душановог законика: *Душанов законик*, пр. Ђ. Бубало, 85; И. Божић, *Коњ добри и оружје*, стр. 85.

¹¹⁴ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 1996, стр. 75–76.

¹¹⁵ *ВИИНЈ IV*, стр. 138.

¹¹⁶ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, стр. 76–77.

га је сматрао као генетички извор племства,¹¹⁷ што нам се ипак чини претераном оценом. Такву пратњу или дружину могли су имати не само рашки владари, већ и владари других српских области. Вреди ту поново навести пример Захумља, где кнез Андрија још у првој половини XIII века помиње своју властелу.¹¹⁸ Држава је у то доба како је приметио Сима Ђирковић била недовољно интегрисана, те је само у ограниченом обиму могла имати улогу оквира у коме се врши друштвена стратификација.¹¹⁹ Тешко се зато може говорити о неком „чиновничком племству“, које у једном тренутку заменило „родовско племство“.¹²⁰ Пример Захумља сведочи да је регионални оквир има важну улогу у стварању друштвене хијерархије.¹²¹ Ова чињеница наравно не пориче значај војне службе у обликовању повлашћеног слоја. Тешко да се без слоја професионалних ратника било који, макар и локални господар могао обезбедити себи већи углед и значај. Како смо већ подвукли учествовање у рату је била примарна дужност властеле.

Формирање властеоског слоја у српским земљама текло је постепено, током неколико векова. Снажне државе у окружењу пресудно су чини се допринеле да он буде спорији него на другим подручјима. Наше истраживање је потврдило да је развитак војне службе био пресудан за његово формирање. Попут витезова у Западној Европи и српски властелини су се борили као коњаници. Уједно се све више профилисао и слој зависних сељака, који су радом за властелина, требали да му омогуће да се посвети ратовању у корист владара. Унутар ратничког слоја се све до XIII века запајају две групе. Разлика међу њима више је била у достојанству и иметку, него у правном положају. Извесне војне обавезе од XIV века извршавао је и део Влаха, али они због тога нису уживали посебне привилегије као властела. *Душанов законик* је средином XIV века такође као једну од главних обавеза властеле истакао вршење војне службе. Долазимо до закључка да је трочлана подела, поменута на почетку овог рада донекле тачно описивала српско средњовековно друштво. Наравно, сама стварност је била далеко сложенија, те се не сме занемарити и идеолошка подлога оваквог схватања, чији је циљ био да одржи владајући друштвени поредак.¹²²

¹¹⁷ Исто, стр. 75.

¹¹⁸ В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља*, стр. 132.

¹¹⁹ С. Ђирковић, *Почеци социјалне хијерархије у Срба*, стр. 231.

¹²⁰ С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, стр. 197.

¹²¹ С. Ђирковић, *Почеци социјалне хијерархије у Срба*, стр. 231–232.

¹²² G. Duby, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, str. 135–136, 141–142, 161–162, 165, 174–175, 291–292; G. Duby, *Guerriers et paysans*, str. 187.

Dr. Miloš Ivanović, Research Assistant

FACULTY OF PHILOSOPHY, BELGRADE

DEVELOPMENT OF MILITARY SERVICE AS FOUNDATION FOR CREATION OF NOBILITY IN MEDIEVAL SERBIAN STATE

(Summary)

Initial point for this research represented quote from one Serbian medieval writing stating that society consists from three groups: priests, plowmen and soldiers. This division in West Europe actually shaped already in 9th century. Induced by this quote we have tried to establish coherency between developments of military service with creation of privileged nobility. After arrival to the Balkans among local Slavs, therefore among Serbs there is no visible social differentiation based on profession. Social stratification was additionally encouraged by Christianization creating initial very thin layer of clergy. On the other hand, conversion to Christianity contributed to strengthening of ruling houses placing them above the rest of society. Occasional submission of Serbian lands to Byzantine Empire or Bulgaria slow down creation of local elites. Process of political emancipation from Byzantine rule, which started in Doclea during 11th and its successful continuation in Raska during 12 century wouldn't be feasible without existence of group of "professional soldiers". Confirmation could be found in writings of Byzantine writers as well in certain archeological sites. By the end of 12th century in Serbia appeared new type of soldier - armored cavalryman. Almost simultaneously appeared group of dependent inhabitants tied to land which was supposed to secure nobility with sufficient revenues. By the beginning of 13th century in hagiographies and charts beside nobility as separate social category appeared soldiers. Analyses of sources showed that both belonged to the class of warriors while nobility was entitled to higher titles and governing positions. In time, soldiers stop being separate social category and enter the ranks of nobility whose main obligation was warfare. By the mid 14th century this was confirmed by the Emperor Dusan Code. Thanks to its privileges nobility clearly differed from Vlachs among whom some were obliged to participate in war.

КОРЕКТУРА

Одељење за војну историју ИСИ

ПРЕВОД РЕЗИМЕА НА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Бранка Димитров

Дана Зеленовић

КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА

Звезда Јовановић

CIP – Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

355/359+93/94

ВОЈНО-историјски гласник = Military History Review =
Военно-историчестий журнал = Revue Historique militaire =
Militärgeschichtliche Zeitschrift / одговорни уредник Димитар
Тасић. – Год. 1, бр. 1 (1950) – . – Београд: Институт за
стратегичка истраживања. Одељење за војну историју
Министарства одбране Републике Србије, 1950
– (Београд : Војна штампарија „Београд“). – 24 cm
Два пута годишње. – Наслов: Од бр. 6 (1956) Војни историјски
гласник; (од бр. 1/2/1961)

Vojnoistorijski glasnik; од бр. 1/2 (2002)

Војно-историјски гласник

ISSN 0042-8442 = Војноисторијски гласник

COBISS.SR-ID 11409154

Тираж: 300

Штампа:

Војна штампарија „Београд“

